

Т.В. Оніпко

д.і.н., професор, Полтавський університет економіки і торгівлі

Т.А. Оніпко

здобувач, Полтавський університет економіки і торгівлі

САМПСОНІЇВСЬКА ЦЕРКВА м. ПОЛТАВИ У РАДЯНСЬКІ ЧАСИ

Серед унікальних історичних пам'яток Полтави особливе місце посідають численні пам'ятки, так чи інакше пов'язані із всесвітньо відомою Полтавською битвою. І хоча сучасними науковцями дані нові оцінки ролі цієї битви для України, полтавські об'єкти, присвячені їй, давно стали невід'ємною часткою історико-культурного потенціалу нашого міста. Серед пам'ятників, присвячених Полтавській битві, особливе місце посідає церква преподобного Сампсонія Странноприїмця, адже саме в день його пам'яті відбулася битва. Художньо-декоративне оздоблення інтер'єра церкви, виконане за ескізами відомого майстра пензля та іконописця В.М. Васнецова, вирізняється високою майстерністю і багато в чому є унікальним. Історія створення Сампсоніївської церкви та етапів її реконструкції, неперевершеність художнього оздоблення храмових інтер'єрів, той факт, що храм є невід'ємною складовою частиною загального комплексу об'єктів, пов'язаних з історією Полтавської битви, підносять його на рівень пам'яток національного значення.

Сампсоніївську церкву обминула трагічна доля більшості інших православних церков, бо вона не була зруйнована повністю. Та все ж таки певні втрати церква понесла, бо декілька разів її закривали, реквізуючи культове майно та культурні цінності. Цілісного дослідження історії згаданого вище храму, на жаль, немає до цього часу. Про спробу українських пам'яткоохоронців врятувати Сампсоніївську церкву та її культове майно у 1929-1939 рр. згадував у своїй монографії дослідник долі церковної старовини О.О. Нестуля [1, 216]. Окремі дані про долю Сампсоніївської церкви в кінці 1920-х рр. є у статті краєзнавця А. Рясного [2, 7]. Деякі

причини закриття церкви наприкінці 40-х рр. ХХ ст. проаналізовані в статті Ю.В. Волошина [3, 161-171].

Відомо, що під час антирелігійної кампанії 20–30-х рр. ХХ ст. держава вдавалася до грубого адміністративного тиску і сили. У містах церкви пристосовували для складів, музеїв, а в селах їх просто розбирали. У 1929 р. Сампсоніївську церкву м. Полтави було відібрано у православної громади і закрито. А в 1930 р. з незрозумілих мотивів було розібрано надвратну дзвіницю, демонтовано дзвони.

Архівні дані свідчать, що українські пам'яткоохоронці всіляко прагнули зберегти церкву. Для цього вони пропонували передати приміщення церкви під музей. Так, 10 червня 1929 р. на засіданні ВУЦВК було прийнято рішення про те, щоб Сампсоніївську церкву поблизу Полтави залишити як пам'ятку культури у віданні Українського комітету охорони пам'яток культури (УКОПК). У зв'язку з цим керівництво Укрнауки Народного Комісаріату Освіти (НКО) УСРР звернулося до Полтавського державного музею з пропозицією взяти Сампсоніївську церкву під відповідний догляд [1, 89]. Тоді ж пропозиції пам'яткоохоронців були враховані адмінвідділом Полтавського окрвиконкому, який, видавши ухвалу про закриття Сампсоніївської церкви, змушений був використовувати її культове майно згідно з висновками Полтавського державного музею [1, 115].

Знайомство автора даної статті з документами та періодичними виданнями початку ХХ ст., які містять дані про Сампсоніївську церкву, дають підставу для висновку: протягом 1929–1930 рр. частина цінних церковних речей та історичних документів, пов'язаних з історією Полтавської битви, була втрачена або знищена. Протягом 30-х рр. був пошкоджений церковний іконостас, зокрема розібраний його другий ярус, а також розбиті різнокольорові кахлі на підлозі. Щоб церква, як культова споруда, була менш помітна з дороги, влада вирішила спорудити перед нею триповерховий житловий будинок, що зберігся до нашого часу. У 1930 р. у приміщенні колишньої Олександро-Миколаївської церковноучительської

школи, що знаходилась поруч із Сампсоніївською церквою, був відкритий науково-дослідний інститут свинарства. Отже, в результаті адміністративного втручання та беззаконня з боку існуючої влади в кінці 20 – на початку 1930-х рр. була здійснена перша спроба закриття Сампсоніївської церкви, яка завдала їй певної руйнації.

У роки Великої Вітчизняної війни Сампсоніївська церква вціліла, на щастя, жоден снаряд у неї не влучив. У 1942 р., під час німецько-фашистської окупації церква знову почала діяти, тут здійснювались богослужіння. Після визволення Полтави Сампсоніївська церква розгорнула благодійну роботу з метою допомоги Червоній армії, інвалідам, вдовам і дітям фронтовиків. У 1944-1945 рр. постійними парафіянами церкви було близько 60 чоловік, у тому числі учасники Великої Вітчизняної війни, відзначені державними нагородами [4, 151].

У повоєнні роки становище православних церков залишалось украй тяжким. У кожній області був спеціальний уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви (РПЦ) при Раді Народних Комісарів СРСР, який контролював церковне життя. Ще в квітні 1944 р. уповноважений по Полтавській області отримав розпорядження з центру розпочати реєстрацію в області церков і монастирів. А незабаром почалась кампанія закриття культових споруд Полтавщини. Усього ж за період з 1945 до 1953 рр. припинили свою діяльність 45 православних храмів області. Характерно, що більшість із них припадала на сільську місцевість. Наприклад, із 14 церков, знятих з реєстрації у 1949 р., лише одна знаходилась у місті. Це була Сампсоніївська церква м. Полтави, в якій влада планувала розмістити музей Полтавської битви [5, 9]. На думку історика Ю.В. Волошина, причину такого явища представники державних органів вбачали у тому, що в містах уціліло значно більше церковних приміщень. Крім цього, міські православні приходи виявилися економічно сильнішими, ніж сільські. Вони могли дозволити собі утримувати або придбати приміщення для храму та обладнати його церковним начинням [3, 165]. При цьому варто згадати, що поруч із

Сампсоніївською церквою з 1909 р. стояло приміщення колишнього музею Полтавської битви, яке місцева влада планували перетворити на клуб.

У деяких довідниках зазначено, що Сампсоніївська церква була закрита в 1948 р. [7, 853]. Архівні дані свідчать, що процес закриття даної культової споруди тривав декілька років, починаючи з 1947 р. Так, наприклад, справа за № 39 Державного архіву Полтавської області «Регистрационные дела на действующие и снятые с учёта церкви и молитвенные дома» була розпочата 24 травня 1949 р. і закінчена 13 грудня цього ж року. Та в той же час вона містить довідки і матеріали, які охоплюють 1944-1949 рр. [4, 125].

У вищеназваній справі збереглася типова угода від 26 червня 1947 р. між виконавчим комітетом Полтавської міської ради та 23 парафіянами Сампсоніївської церкви про передачу в безкоштовне та безтермінове користування останніми церковної споруди та культового майна. Парафіяни церкви зобов'язувалися «...содержать в культурном состоянии и беречь переданное нам здание церкви, церковную сторожку и земельный участок, а также прочее имущество, и пользоваться ими исключительно соответственно их назначению, принимая на себя всю ответственность за целость и сохранность врученного нам имущества, а также за соблюдение лежащих на нас по этому договору других обязательств. За счет прихода проводить оплату всех текущих расходов по содержанию в надлежащем состоянии здания церкви, сторожки при ней, земельного участка, а также находящегося на нем культового имущества: по ремонту, отоплению, страхованию, окраске, оплате долгов, налогов, местных обложений и т.д. Иметь у себя инвентарную опись предметов культа, в которую должны вносить все поступающие (путем пожертвований, передачи из других церквей и т.п.) предметы религиозного культа, не представляющие частной собственности отдельных граждан» [4, 143]. Інвентарна відомість церкви станом на 1 травня 1947 р. за підписом настоятеля храму Семена Лобача свідчить, що серед культового майна було десять древніх цінних ікон, два старовинних євангеліє, напрестольний миколаївський хрест тощо [4, 145]. Це свідчить про

те, що цінні культові речі Сампсоніївської церкви були збережені духовенством і парафіянами навіть у роки антирелігійної пропаганди та воєнного лихоліття.

У цей час церковне життя храму, як свідчать документи, було досить активним. Постійно діяли церковна рада та ревізійна комісія, які склалися з трьох чоловік кожна. Зберігся протокол загальних зборів Сампсоніївської церкви від 20 квітня 1947 р., на яких присутні парафіяни чисельністю 50 чоловік розглянули низку питань, зокрема про вибори церковної ради, ревізійної комісії та необхідність ремонту приміщення церкви власними силами. Парафіяни разом із настоятелем церкви Семеном Лобачем вирішили полагодити церковний дах, який протікав у багатьох місцях, повставляти 100 штук скла у вікна та двері, пофарбувати церкву ззовні тощо. Відновлення внутрішніх фресок парафіяни планували зробити дещо пізніше за наявності коштів [6, 144-145].

Та, ігноруючи думку парафіян, місцева влада визнала, що реставрація церкви неможлива, оскільки фарба на стінах зруйнована на 80-90 %. Цікаво, що в обліковій картці церкви стояло питання: чи знаходиться дана споруда на обліку пам'ятників архітектури. Відповідь була наступна: «Состоит, построена в честь победы над шведами в стиле позднее барокко и ранний ампир» [4, 125]. Та навіть це не зупинило чиновників і не перешкодило закриттю церкви.

Листування місцевих органів влади з вищими інстанціями показує, що спочатку, 27 вересня 1949 р., Полтавським облвиконкомом було прийнято рішення «Об изъятии помещения и закрытии церковной общины Сампсониевской церкви гор. Полтавы-Шведская могила», а вже потім запитали думку щодо доцільності її закриття чи ремонту в єпископа Полтавського та Кременчуцького Палладія і настоятеля храму священника Семена Лобача. Слід зазначити, що серед єпархіального духовенства і парафіян Сампсоніївської церкви єдиної точки зору щодо рішення Полтавського облвиконкому не було. Безумовно, були розбіжності та

вагання, адже не відкидали ймовірності, в разі непідтримки адміністративного рішення, повної руйнації церкви. Не дочекавшись остаточної відповіді єпископа та віруючих, серед яких були різні точки зору, уповноважений Ради в справах РПЦ При Раді Міністрів СРСР по Полтавській області Соляник вже у жовтні 1949 р. звітував у Москву про те, що думка окремих парафіян щодо збереження Сампсоніївської церкви «...не отражает большинства верующих. Да и верующих в этом приходе от 26 до 35 человек. Мне кажется, что до получения положительного ответа из Совета вопрос о положительном мнении церковного совета будет блажен» [4, 127]. Подібне заключення, на нашу думку, сприяло тому, що вищезгадана Рада підтримала ініціативу Полтавського облвиконкому щодо закриття церкви.

Як свідчать документи Державного архіву Полтавської області, 15 грудня 1949 р. Сампсоніївську церкву зняли з реєстрації і за документами передали музею Полтавської битви. Акт, який це засвідчує, був підписаний вище згаданим уповноваженим Ради у справах РПЦ по Полтавській області Соляником. В акті зокрема було записано, що «...помещение Сампсониевской церкви передается горсовету для оформления панорамы «История Полтавской битвы» при Полтавском музее Истории Полтавской битвы. В связи с тем, что горсовет начал необходимые работы, передано ему вышеупомянутое помещение, а верующие прикреплены к другому приходу» [4, 126]. З того часу Сампсоніївська церква втратила практично все своє майно, а найголовніше – список чудотворної ікони Божої Матері «Троєручиця», виконаний спеціально грецькими іконописцями для даної парафії.

Насправді ж виявилось, що в приміщенні Сампсоніївської церкви розмістили склад, в якому тривалий час зберігали кіноплівку та дошки. Згідно з оцінкою держстраху, проведеного в листопаді 1947 р., вартість споруди Сампсоніївської церкви становила 162 тис. крб. [4, 138]. Таким чином, перетворення церкви у складське приміщення було яскравим виявом

безгосподарності, непрофесійності та нехтування культурною спадщиною з боку місцевих можновладців.

Лише у травні 1949 р. Сампсоніївську церкву з усіма руйнаціями і пошкодженнями нарешті повернули православній громаді. На жаль, за сорок років існування в якості складу церква дуже постраждала: високохудожні розписи інтер'єрів церкви були суттєво пошкоджені. Проте дивом зберігся від пограбувань і руйнації унікальний іконостас, інкрустований напівдорогоцінним камінням. Фотоматеріали початку ХХ ст. і 1990-х рр. дозволяють провести порівняння стану Сампсоніївської церкви і зрозуміти, як радянська влада «зберігала» національно-культурні пам'ятки. Нині ми маємо реставровану та відроджену Сампсоніївську церкву – окрасу Полтави.

Використана література:

1. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917 – 1941 рр. Ч. 2. Кінець 20 -х – 1941 рр. / О.Нестуля. – Київ, 1995. – 216 с.
2. Рясний А. Слідами великої руйни / А. Рясний // Полтавський вісник. – 1996. – № 15. – 12-18 квітня.
3. Волошин Ю.В. Православна церква на Полтавщині у 1943-1953 роках /Ю.В. Волошин // Історична пам'ять. – 1998. – № 1. – С. 161-171.
4. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. 4085, оп. 17, спр. 8.
5. ДАПО, ф. 4085, оп. 4. спр. 130
6. ДАПО, ф. 4085, оп.17. спр. 11.
7. Полтавщина: Енцикл. довід. / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с.